

Rekonstrukcja zaginionych fragmentów Bazylikowego przekładu *Athili* M. Oláha (1574)

ANDRÁS ZOLTÁN

ELTE Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék, Budapest, Pf. 107, H-1364

E-mail: zoltand@ludens.elte.hu

Abstract: The historical work of Miklós Oláh, the Hungarian humanist, was first published in Latin in Basel in 1568. In 1574 it was already translated into Polish by Cyprian Bazylik and published in Cracow. The only existing copy of this edition is a defective one with 4 pages missing at the beginning and 4 at the end of the book. Fortunately, in 1580 an Old-Belorussian manuscript translation was made which closely follows the Polish text. In our study we reconstruct the missing parts of Cyprian Bazylik's Polish translation by using the original Latin and Old-Belorussian texts. The importance of this reconstruction for the reception of the work in Poland is that Cyprian Bazylik translated the ethnonym *Hunni* (Huns), used in the Latin original, with the Polish word *Węgrowie* (Hungarians) and in this way in the Polish text "Attila the King of the Huns" is transferred to "the King of the Hungarians".

Keywords: Nicolaus Olahus, Cyprian Bazylik, Attila, Old-Belorussian, reconstruction, Huns

Praca historyczna węgierskiego humanisty Miklósa Oláha (Nicolaus Olahus, 1493–1568) pt. *Athila*, opublikowana po raz pierwszy w 1568 r. w języku łacińskim w Bazylei (zob. Olahus 1938: VI), już w roku 1574 została wydana w Krakowie w języku polskim w tłumaczeniu Cypriana Bazylika pt. *Historia spraw Atyle Krolá Węgierskiego* (zob. Brückner 1886: 376; Krzyżanowski 1926: 146–149; Krzyżanowski 1962: 48–51; Graciotti 1973: 295–296). Jest to najstarszy przekład z literatury węgierskiej na język polski (por. Ślaski 1977: 187–188).¹

Polski przekład Cypriana Bazylika zachował się tylko w jednym i do tego jeszcze uszkodzonym egzemplarzu (Biblioteka Kórnicka PAN, sygn.: Cim. 226, por. Brückner 1886: 376, Piekarski I: 24; por. też katalog internetowy Biblioteki Kórnickiej: <http://www.bkpan.poznan.pl/OLDPRINT/biblio0.html>), brakuje w nim mianowicie czterech kart na początku (k. A 3–6), zawierających koniec przedmowy Cypriana Bazylika i początek tekstu *Historii spraw Atyle*, a także dwóch

¹ W krakowskim wydaniu 1574 r. nie ma wskazania na źródło tłumaczenia; ono zostało ustalone przez Aleksandra Brücknera (1886: 379–382). Mimo to w literaturze przedmiotu powtarza się wciąż jeszcze mylny pogląd W. A. Maciejowskiego (III: 236), jakoby autorem źródła Bazylikowego przekładu był nie Oláh, a Kallimach (zob. np.: Estreicher XIV: 21–22, Wierzbowski III: 130–131 [nr 2589], Piekarski I: 24, 31, tabl. V [nr 162], Polonica Typographica XI: 57–58, tabl. 523 [nr 96]; por. o tym Krzyżanowski 1926: 149, Graciotti 1973: 295–296, Zoltán 2001).

przedostatnich kart (k. H 8 oraz – w myśl logiki numeracji arkuszy i kart – k. I 1). Znajomość tekstu zaginionych fragmentów byłaby bardzo przydatna dla określenia stosunku Cypriana Bazylika do koncepcji huńsko-węgierskiej kontynuacji historycznej. Miklós Oláh, wprawdzie nie całkiem konsekwentnie, ale jednak w większości przypadków odróżnia Hunów (*Hunni*) od Węgrów (*Hungari*), Cyprian Bazylík natomiast – przynajmniej w zachowanej części przekładu – mówi wyłącznie o Węgrach niezależnie od tego, czy w danym miejscu chodzi o współczesnych mu Węgrów czy o Hunów z wczesnego średniowiecza. Problem ten może być rozstrzygnięty przy pomocy przekładu starobiałoruskiego sporządzonego na podstawie nieuszkodzonego egzemplarza Bazylíkowego przekładu przez anonimowego pisarza kancelaryjnego w Wilnie ok. 1580 r. (Brückner 1886: 376–384, Veselovskij 1888: 131). W literaturze przedmiotu niejednokrotnie zwracano uwagę na literalność przekładu starobiałoruskiego wobec polskiego tekstu Cypriana Bazylík (zob. o tym: Zoltán 1996: 428–429; Zoltán 1999: 73–74). W tym miejscu przytaczamy tylko spostrzeżenie Juliana Krzyżanowskiego, który w swoim czasie stwierdził, że „przekład ten [...] nie tylko roi się od polonizmów, ale wprost ma całe stronicę, na których wystarczyłoby grafikę ruską zastąpić polską, oraz spolszczyć końcówki fleksyjne wyrazów, by otrzymać przepyszną prozę Bazylík” (Krzyżanowski 1926: 153). Póki nie znamy pełnego tekstu polskiego przekładu Cypriana Bazylík, przychodzi nam z pomocą właśnie owa literalność przekładu starobiałoruskiego, ponieważ na podstawie tekstu starobiałoruskiego i oryginału łacińskiego z dość dużą wiarygodnością można odtworzyć niezachowane fragmenty polskiego tekstu. Próbkę takiej rekonstrukcji podałem już we wcześniejszych publikacjach (Zoltán 1996: 432–435; Zoltán 1999: 81–83); poniżej zamieszczam rekonstrukcję całego tekstu obu brakujących fragmentów.

Przy rekonstrukcji uwzględniono przede wszystkim formy zaświadczone w zachowanej (większej) części Bazylíkowego przekładu i ich starobiałoruskie odpowiedniki na tym odcinku tekstu, na którym oba teksty bieżą równolegle. Przy formach, dla których nie zaświadczone polsko-białoruskich odpowiedników w tej części, korzystano z pomocy prac leksykograficznych (głównie z dostępnych już tomów SłXVIw., oraz Reczek 1968). Kursywą uwydatniono te miejsca, w których polski przekład Cypriana Bazylík – według świadectwa starobiałoruskiego tekstu – musiał odbiegać od łacińskiego oryginału Miklósa Oláha. Ponieważ anonimowy tłumacz białoruski opuścił przedmowę Cypriana Bazylík, tylko na podstawie ilości zrekonstruowanego tekstu można ustalić, że przedmowa ta kończyła się na k. A 4, tekst przekładu rozpoczynał się natomiast na k. A 5. Na początku przekładu brakuje więc tekstu, który zapełniał kiedyś karty A 5 i A 6 (tj. strony A 5, A 5v, A 6, A 6v).

Oto rekonstrukcja polskiego tekstu Cypriana Bazylík wraz z oryginałem łacińskim oraz przekładem starobiałoruskim:

Olahus 1938: 35–36	Rekonstrukcja tekstu zaginionych kart A 5 i A 6	Atylja 1580: 173–175 ₄
<p>NICOLAUS OLAHUS ATHILA</p> <p>CAPUT I.</p> <p>Quo primum tempore Hunni sub ducibus Bela, Cheva et Cadica in ripa Tibisci castra posuere, Pannonias incolebant diversae gentes, quarum limitibus ad arcendos barbarorum excursus adversa Danubii ripa Maternus aut (ut alii tradunt) Matrinus praefectus fuit.</p> <p>Hic non eas modo provincias, quae nunc Hungaria appellatur, sed etiam Dalmatiam, utrasque Mysias, Achaïam, Thraciam et Macedoniam administrabat.</p> <p>Igitur certior a suis factus Hunnorum gentis antea incognitae multitudinem intra provinciam suam magna vi in ripa Tibisci castra posuisse, statuit Detrici, qui id temporis non minima Germaniae parti praeerat, quod se oblicere tantae barbarorum multitudini vereretur, auxilium implorare.</p> <p>Is conscripto celeriter</p>	<p>Historia o Atyli Krolu Węgierfk:</p> <p>Kápitulá i.</p> <p>Gdy przed dawnymi czasy Hunnowie, ábo iák ich dzifiaj pospolicie zowq, Węgrowie, ze swoimi kfiążęty Belem, Kewem i Kádykiem položyli fie byli obozem nád rzeką Cisa, tedy w ten czas w Pánnoniey, to iest w tym kráiu, który teraz Węgieskim zowiemy, miefskali rozne narodowie, á ukráinne mieyfcá dla naiazdow nieprzyiacioł s traże dzierzác i do obrony gotow będąc dzierzál z tey sirony Dunaiu nieiáki Maternus albo (iák iego niektore zowq) Matrynus.</p> <p>Ten nie tylko te kráiny, ktore teraz ziemiá Węgieskq zowiemy, ale też i Dalmaçyia, obojq Serbskq ziemię, Acháia, Tráçyia i Mácedonia w swoiey władnoçi miał.</p> <p>A ták gdy iemu iego lud dał s prawę, iż wielkie mnoftwo Hunnow ábo Wegrow w ziemi iego wielkq mocq nad rzekq Cisa obozem fie položyło, vmyflił prosić o pomoc Detryká, który ná ten czas niemála część ziemi Niemieckiey pod fwą władnoçią miał, ponieważ sam obawał fie dawác odpor ták wielkiemu mnoftwu nieprzyiacioł.</p> <p>Ten tedy zebrałszy rychło ze</p>	<p>ИСТОРИЯ О АТЫЛИ коро^а ђгорьскомъ:</p> <p>ГЛАВА I</p> <p>Кгды пере^а давными часы гу^ннове, áбо iák их^к нине по^сполите зовуть ђгрове и^з своими кнажаты Беле^м Кэво^м и кадыком^м položыли са были обозом^м надъ рекою тисою, тогда в то^т часъ в паньнонъи то естъ в то^м краю которы^с теперь ђго^рскимъ зове^{мо} ме^шкали ро^зные народы а ђкраинные мѣ^стца для нае^здовъ не^прыателе^с сторожу де^ржечы и до оборо^ны готовъ будучы де^ржалъ с тое стороны дунаа неаки^с матэрну^с албо iакъ его некоторые зову^т матрынусъ, то^т не толко тые крайны которые тепер ђгорскою землею зове^{мы}, але те^ж и далмаçию обою с^збъскую землю Ахаю траçию и маçедонию ђ свое^с вла^дности мѣ^ль.</p> <p>А такъ коли ему его лю^д да^т справу, и^ж великое множество гу^нновъ áбо ђгров^о в земли его великою мочю на^д рекою тисою обозомъ са položыло, ђмысли^т просити о помочъ дэтрыка которы^с на то^т часъ немалую часть немечкое земли по^д своею вла^дноçтю мѣ^ль. Понева^ж самъ обава^т са даватъ о^тпор такъ великому мно^жству не^прыате^л, то^т тогда зобра^вшы бо^рз-</p>

magno vicinarum omnium gentium, velut ad commune extinguendum incendium, exercitu in *Pannoniam* adveniens in eo, qui nunc Zaazhalom vocatur, campo non longe a meridionali ripa Danubii consedit.

Urbs non multum ab eo loco aberat Potentiana inter campum memoratum et oppidum Thethem ad eiusdem fluminis ripam sita loco aliisque commoditatibus memorabilis.

Hic quum Maternus ageret copiasque ad arcedum repentinum hostium adventum conscriptas haberet, eo profectus est Detricus, ut, quid facto opus esset, cum eodem consultaret decernerentque, praestaretne traiecto Danubio *Hunnos* in castris imparatos adoriri, an aliam rationem eos opprimendi inire quisve modus cum hostibus tam inopinatis atque incognitis esse deberet pugnandi.

Qua re per exploratores *Hunnis* nunciata, dum consultatio iusto diutius inter imperatores protrahitur, relicto in castris ad uxores et res suas tutandas praesidio Hunni cum caetera militum multitudine Tibisco traiecto ad loca Danubio propinqua pervenere.

wszystkich pogranicznych narodow wielkie wojsko iakoby do wgażenia wszystkim dogaraiacej pożogi, przyciągnawszy do *Wegierskiej ziemi*, położył sie niedaleko od Dunaju ku południowej stronie, na tym miejscu, ktore teraz Zaazhalom zowają.

Od tego miejsca niedaleko było miasto, ktore zwano Potencyana, między tym przeznaczonym polem a miastem Thethes, ktore na brzegu teyże rzeki leżało, godne wieczney pamięci dla obojnego miejsca i infszych pożytkow.

Tam gdy Maternus mieszkal a wojsko do dawania odporu tak naglemu nieprzyjacielowi pogotowu miał, iechał do niego Detryk, aby z nim poradzil, iak by w tey mierze postepowac mieli, a izby między sobą postanowili, ieliby było lepiej przeprowadzawszy sie przez Dunaj na *Węgry* w obozie niegotowe vderzyc, czyli nayc infszą droge, ktora by ich pozyc abo tak iakim by sposobem z nieprzyacielem takim niespodziewanym a nieznanym bitwe stoczyc mieli.

Co skoro szpiegowie *Wegrom* oznamili, gdy sie ona ich rada dluzey, nizli przyftalo między Hetmany, przewlekla, zostawilwszy v wojsku dla bronienia zón i wszystkich rzeczy swych nieco ludu, sami z drugim mnostwem żołnierzow, przeprowadzawszy sie przez Cisę, przyciągnęli na miejsce blisko Dunaja lezace.

до зо всихъ пограничныхъ народо^в великое во^ско iako бы до wгашения всимъ догорающее пожого прытагну^вшы до *дгдское* зе^м-ли положи^л са недалеко от дунаа къ полу^нево^с стороне на то^м местце которо^е теперь лаа^агалемъ зову^ть.

От того мѣ^стца недалеко было мѣ^сто которо^е звано потѣ^нциана между тымъ преречоны^м поле^м а мѣ^с-томъ тэтэ^с которо^е на берегу то^еж реки лежало го^чно ве^чное паметки для о^собного мѣ^стца и иншы^х пожитковъ.

Там кгда матѣ^рнусъ ме^шка^л, а во^ско до дава^на отпору та^к наглому неприятелю поготову мѣ^ль, еха^л до него дѣ^трыкъ абы з нимъ поради^л иакъ бы в то^м мѣ^ре поступовать мѣ^ли а и^ж бы между собою постановили, если бы было лепѣ^с перепровадившы са чере^з дуна^а на *дгры* въ оboзе неготовые вдарить чыли на^ти иншую дорогу котораа бы и^х пожы^ть, або пакъ и^аки^м бы способо^м з неприателемъ таки^м несподеваны^м а незнаемы^м битву сточы^ть мѣ^ли.

Што скоро шпѣ^кгове *дгро*^м озна^мили. Кгда са онаа и^х рада до^же^с ни^жли пристоало между гѣ^тманы проволо^кла, зоставившы в во^сску для бороне^на жонь и вси^х рече^с свои^х нешто люду, сами з другимъ мно^жствомъ жо^неро^в перепровадившы са чере^з Тису прытагнули на мѣ^стца бли^зко дунаа лежачые.

<p>Licet autem Detricus et Maternus ab exploratoribus accepissent hostes appropinquare, arbitrati sunt tamen <i>inter eos</i> murum fortem interiectum esse Danubii flumen, quem barbari non facile essent superaturi.</p>	<p>A áczkolwiek Detryk i Máternus mieli tę sþrawę od sþráży, iż sie nieprzyiaciel przybliża, wśákże rozumieli to być między sobą á <i>między Węgry</i> wielki mur Dunay, máiąc zá to, áby przez niego Węgrowie niełáčno przebić mieli.</p>	<p>А ачъколве[к] дэтрык и матэрнусь мѣли тую спрабу ѿ сторожы ижъ са непрыятель прыближаець, ведъже розумели то быть межы собою а <i>межы дгры</i> велики муръ дуна, Маючы за тое абы чере³ него дгрове нелачно перебить мели,</p>
<p>Hac ducti fiducia quum segniores in re sua curanda essent, Hungari, haud multi laboris esse rati post tot arduos plurimosque invios montes, praecipitia et flumina superata Danubio transvehi utribus, quorum rnum numerum ad usum castrorum habebant, Danubium praeter spem hostium infra Budam civitatem traiecere, cui loco, ubi nunc oppidum est, ob hunc traiectum postea Hungarice Kelenfewlde, id est, terra traiectus, nomen est inditum.</p>	<p>Spuściwšzy sie tedy ná to, gdy leniwie á nieczuynie w swych sþrawach poŝpowáli, Węgrowie rozumiejąc to sobie być małą pracą, po przeiechaniu onych wyŝokich i do przeiazdu trudnych gor i głębokich rzek przez Dunay przeprowadzić sie, vżywájąc do tego miechow skorzanych, ktorych do takowey potrzeby bárzo duzo mieli, nád nádzieię nieprzyiacioł niżej Budzynie przeprowadzili sie przez Dunay ná tym mieyscu, ná ktorym teraz iest miásteczko, ktore dla tego przeprowadzenia zową po węgierku Kelenfewlde, to iest ziemia przeiazdu ábo przeprowadzenia.</p>	<p>спусти³шы са тогды на тое кгды лениве а нечу³не въ своих справах поступовали, дгрове розумѣючы то собѣ быти малую працу, по перееха³ю ѿныхъ высокихъ а до перее³ду трудныхъ горъ и глубокихъ рѣкъ чере³ дуна³ перепровлади³ са джываючы до того мѣхо³ скураныхъ которыхъ до таковое потреби д во³ску велми много мели на³ надѣю непрыателе³ ниже³ буз³ни перепровладили са чере³ дуна³ на томъ мѣ³цу на которомъ теперъ е³ местечко которое для того перепроваже³ня зову³ по дгорску кэле³ѿлдьдэ, то е³ земля перее³ду áбо перепроваже³ня.</p>
<p>Hie coactis et in ordinem redactis militibus Maternum et Detricum in tentoriis ad urbem Potentianam tunc quietos somnoque deditos nocte in tempesta subito invasere.</p>	<p>I tam sþrawiwšzy żołnierze swe, vderzyli z nagła á bez wieści o pułnocy ná Máterná i ná Detryká u miáftá Potencyiey w namiotach, á oni w ten czás będąc ná pokoiu sþáli.</p>	<p>И та³ справи³шы жо³неры свое ддарыли знаяла а без вѣсти ѿ по³ночы на матэрна и на дэтрыка д мѣ³та потэ³ цыи в шатро³, а ѿни в то³ ча³ будучы на впокою спали.</p>
<p>Qui insuetis Hunnorum, quos more Scythico edebant, clamoribus excitati, quid facerent, qua erumperent, qua hostibus resisterent, non satis sciebant.</p>	<p>Ktore będąc niezwykłym okrzykiem <i>Węgrow</i>, ná znak <i>Tátárskiego</i> od nich vczynionym, obudzeni, nie wiedzieli co by czynić, iákoby sie wymknąć ábo nieprzyiacielowi odpor dáć mieli.</p>	<p>Которые будучы незвычайным ѿкрикомъ <i>дгро³</i> на знак <i>татарского</i> ѿ³ нихъ учыненымъ ѿбужоны, не вѣдали што бы чыни³ якъ бы са вы³кнути áбо непрыятелю ѿ³по³ дати мѣли,</p>
<p>Milites quoque et socii eorum non minus, quam</p>	<p>Żołnierze teź i towarzysze ich także iák i Hetmánowie,</p>	<p>жольнеры тэ³ и товаришы ихъ та³же якъ и гэ³манове,</p>

<p>duces, tam repentina hostium irruptione percussis arma et castra deserere.</p> <p>Hunni fugientes persequi, tota nocte caedere, trucidare et ferro omnia delere.</p> <p>Lucescente die insequenti Hunni, ut se et milites caede hostium nocturnam fessos reficerent, in valle Tharnok non longe a Potentiana urbe castra metantur.</p> <p style="text-align: center;">Nac clade ...</p>	<p>będąc tak nagłym nieprzyjacielskim wtargnięciem prześlązone, zaniebawszy zbroi i obozu poczęli wciekać.</p> <p>Węgrowie wciekających gonili, całą noc byli siekli a zabijali i wśtykich gdzie mogli mieczem trąpili.</p> <p>Názáiutrz Węgrowie, áby ľámi ľobie i żóhnerze ich, z oney porażki, w nieprzyjacielu nocy przefzley wczynionej, będąc sprácowáni, odpoczńeli, poľóżyli ľie obozem w dolinie Tarnok nie-dáleko od Potencyey.</p> <p style="text-align: center;">Tą porażką ...</p>	<p>будучы та^к наглымъ не-прыятельски^м вта^ргне^немъ перестрашоны, зане^аба^вшы збро^у и ѡбозу почали ѡте-кати.</p> <p>Ѓгрове ѡтекаючы^х гонили, цэлую ночь были ськли а забивали и все гдѣ могли мечо^м трапи^{ли}.</p> <p>Наза^втрэе <i>ѡгрове</i> абы сами собѣ и жо^внеры и^х зь ѡное пора^жки вь непрыятелю нocy про^шлое ѡчыненое будучы спрацованы ѡ^тпочынули. Положили са ѡбозо^м в долине та^рнокъ недалеко ѡ^т потэнцыи.</p> <p style="text-align: center;">тою пора^жкою</p>
--	---	---

Olahus 1938: 70–71	Rekonstrukcja tekstu zaginionych kart H 8 i I 1	Atylja 1580: 223 ₁₃ –224 ₂₉
<p>non, ut Sabellicus tradit, quinquaginta sex annos. [...] Quod autem tot annos exegisse traditum sit, id nihil mirum videri potest. Nam inter multos, quos nunc consulto praetereo, etiam Emenricus Visigothorum rex, de quo in initio operis mentionem feci, tantundem fere annorum transegit.</p> <p>Praeterea parcius mirabimur annorum vitae Athilae multitudinem, si in animum induxerimus Hunnos quoque anni tempus potuisse breviori spacio computare, sicuti Arcades trium, Chares et Acarnanes sex, Aegyptii in initio quatuor mensium habuerunt annum, aut quod Athila ob naturae fortitudinem bonamque corporis temperaturam tantum annorum solarium, ut alii, facile conficere poterit.</p>	<p>nie, iáko Sábellik powie-da, piędziefiáť i sześć. A iź o nim piśá, że ták wiele lat miał, może ľie to dziwno nie zdać, bo między wielem in-fszymi, ktorzy ia tu vmyľnie opuśczám, teź Emeryk Wiľigocki málo teź nie ták wiele lat był żyw.</p> <p>Nád to iefzćze mniefy bę-dziemy ľie dziwować ták wielu lat Atylowych, iefli teź i to v ľiebie uwaźymy, że teź Węgrowie mogli rok krotfzy liczyć niźli my, iáko Arkadowie trzy, Charowie i Akarnanowie sześć, Egiptczanie cźterzy tylko mielfiace s przodku w rok liczyli, abo teź iefzćze i to, iź Atylá do duźości przyrodzenia swoiego á dobrego umiarkowá-nia ciáľá ták wiele lat ná-fzych iáko ie i my mierzym, przeżyć mogli.</p>	<p>Не iáko сабэľли^к поведа-еть патьдеса^т и ше^{сть}, А и^ж ѡ немъ пишу^т же та^к много лѣ^т мѣль може са то ди^вно не здать бо межы много и^вшы^{ми} которы^х ѡ ту^т ѡмы^лне ѡпущаю тэ^ж эмэры^к висикго^тски^й коро^л мало тэ^ж не такъ много лѣ^т былъ жы^в</p> <p>На^д то еше меншь буде^м са дивовать та^к мног^о лѣ^т Атылевых, если тэ^ж и то ѡ себе ѡважы^м же тэ^ж ѡгрове могли рокъ коро^тшы^и личы^{ти} ни^жли Мы iáko Аркадове тры харове и акарнанове ше^{сть} а эгип^т-чане чотыры толко мѣс-цы спро^дку ѡ год^л личыли, Або тэ^ж еше и то и^ж Атыла до дужо^{сти} прыроже^{на} своего а добро^т ѡмеркова^{на} тела такъ много лѣ^т на-шы^х iáкъ и^х мы мѣры^м пережыти мо^г.</p>

Plurima mortem eius prodigia praesignavere. Nuptiali eius die equus, quo in praeliis et optimo et sibi fidissimo utebatur, nullo signo praecedentis morbi apparente subito est mortuus.

Mycoltha etiam sponsa ingressura cubiculum tam fortiter pedem dextrum limini impegit, ut ex dolore nimio aliquamdiu desiderare fuerit coacta. Cometes ante eius mortem viginti circiter noctibus ad ortum solis venum visus. Ad hoc traditur quaedam mulier fanatica equo invecata Athilae redeunti ex Italia in Pannoniam sub traiectum Lyci amnis inter Rhetos et Vindelicos defluentis ter frementi voce acclamavisse: Retro, Athila.

CAPUT XVII.

Mortuo rege Athila duo legitimi et animo et virtute nothis filiis praestantiores (alter Chaba ex Herriche Honorii Graecorum imperatoris filia, alter Aladaricus ex matre Kreinheiltz filia ducis Bavariae geniti) de imperio certabant.

Detricus a Verona, qui neptem Athilae ex sorore uxorem duxisse dicitur, cuius scilicet supra mentionem fecimus, princeps militiae Athilae cum reliquis Germanorum et alia-

Iego śmierć wiele cudów przeznaczęło. Tego dnia którego wefele iego było, koń co nalepšzy i nawiernieyšzy, który w bitwach pod łobą miewał, nie máiąc w łobie żadnego uprzedzáiacey choroby znáku, nagle zdechl.

Mikoltá teź, pani młoda, wchodząc do łóżnice ták fie bárzo w prawą nogę o prog vderzyła, iż od wielkiego bolu przez niemálą filę všieć mušíała. Przed iego śmiercią ná dwadziešciá dni Kometę ku wschodowi Słońca widziano. Ná to powiedáią, iż niektora niewiáštá wiešćza, Atylá gdy ná zad ciągnął z Włoch *do Węgierškiey ziemie* ná przeprowadzeniu przez rzekę Likus między Rety á Windelikami ciekącą, przyiechawšzy do niego ná koniu trzy kroć iádowitym á pełnym gniewu głósem rzekłá: Ná zad, Atylo.

Kápitułá xvij.

Po śmierci Krolá Atyle dwa włafne synowie, niewłafne syny fercem i mełtwem dáleko przechodzące (ieden Chaba z Herrychy, Honoriusá greckiego Cefárzá dziewczki, á drugi Aladaryk z Kreinhilce, kfiążęcia bawarfkiego dziewczki vrodzony) wiedli špor s łobą o páńštwo.

Detryk Weroneńczyk, który šiołtrzenicę Atylową zá łobą miał, o którym byłá wyššzey wzmiánka, Hetman woýłká Atylowego z inšzymi Niemieckimi i drugih pofronnych narodow pány,

Его смерть много чудо^в перезначыло, того дна которого вэсэ^е его было, конь што налепшы^и и наввернешы^и которы^и в битвахъ по^д собою мева^и не ма ючы в собѣ жа^{тно}г^о дпепрежающее хоробы знаку нагле здо^х,

Микольта тэ^ж пñни млодаа входечы до ложницы та^к са ве^шми в пра вую ногу ѡпорог^о ддарыла, и^ж ѡ^т великог^о болю чере^з нема^ую ѡилю дсѣсти мусела, пере^д его смертью на два^цца^ть дни^и Комэту ку всходу сло^нца виде^{но}, Надѣто поведая^т, и^ж не котораа невѣста вѣщаа, Атыла кды наза^д тагну^л з влохъ *до дго^рское земли* на перепроваже^ню чере^з реку лику^с межы реты а виньдэликami текѣ^чое прыеха^шшы к нему на кони трыкро^ть ядовитым^и а гнѣву польнымъ голосомъ рекла наза^д Атыли

ГЛАВА 17

По смерти корола атыли два вла^{ст}ные сынове невла^{ст}ные сыны сэ^рцэмъ и му^жствомъ далеко преходачы ѡди^и хаба зъ геррыхи гоноры^дса кге^ч кого цэсара до^чку, А други^и аладарыкъ зъ крѣ^нгыикъцэ кнажати баварского до^чки дрожены^и, вели по^р з собою ѡпа^шство.

Дэтры^к вэронэньчы^к, которы^и сестреницу Атылеву за собою мѣль, ѡ котором^и была выше^е възмѣ^нка гэт^ма^и во^сска Атылево^г з ы^шшыми немецкими и други^их посторо^нных^и наро-

rum exterarum nationum principibus, qui Athilam sequebantur, Aladarico adhaeserat utpote ex genere nationis suae Ale-
mannicae orto.

Chaba maiorem *Hunnorum* partem sibi faventem habebat. Hi duo regii iuvenes dominandi libidine perciti quisque imperium Hunnicum pro se occupare studebat.

Comparato igitur utrinque magno exercitu in campum Sicambrium castra posuere, ubi acie collata tanta commissa est caedes, ut Danubii aqua a Sicambria ad Potentianam usque urbem mixta sanguine defluxisse tradatur.

Duravit haec pugna ad quintumdecimum diem nec finis eius ante fuit, quam maior pars exterorum militum ab *Hunnis* trucidata fuerit. Aladaricus in praelio cecidit.

Victor primum Chaba postremo Detrici Veronensis arte victus cum sexaginta suis fratribus nothis Athilae ac viginti quinque millibus *Hunnorum*, qui ex clade adhuc supererant, in Graeciam ad Honorium imperatorem avunculum suum confugit.

Apud quem tredecim annos commoratus derelicta ea regni parte, quae ex materna haereditate eum attingebat, in Scythiam itinere unius fere anni reversus est. Nondum *Bendegicz* avus ipsius paternus vita (ut chroni-

ktore fie przy Atyli bawili, zoftáli przy Aladaryku iáko przy tym, ktory iednák z narodu ich Niemieckiego poŝedł.

Chaba wiétfzã czéść *Węgrow* życziwŝã ŝobie miał. Te dwa Atylowe ŝynowie chęciã pánowãnia pobudzeni, kãżdy chciał ná ŝiebie páñstwo poŝieść.

Zebrawŝy tedy z obudwu ŝron wielkie woŝlko położyli ŝie obozem ná polach Sykãmbryŝkich, gdzie czyniwŝy potkánie ták ŝie wielka poraźká ŝtãłã, iź wodã w Dunãiu poczãwŝy od Sykãmbrey áż do Potencyey miãłtã ná poły ze krwiã ciekłã.

Tã bitwã trwãłã áż do piétnãŝtego dnia á nie pirwey ŝie ŝkoñczyłã áż wiétfzã czéść poŝtronnych żoñnierzow od *Węgrow* pobitã byłã. Aladaryk w tey bitwie zãbit.

Pirwey wygrał bithwy Chaba, ná oŝtãtek będac Detrykowymi fortelmi porãżon z ŝeŝćmadzieŝiã brãtow ŝwoich niewłãfnych ŝynow Atylowych, i z dwiemãdzieŝtoma piãciã tyŝicy *Węgrow*, ktorzy s poraźki iefŝcze byli pozofãli, vciekl do Grecyey do Honoriusã Cefãrzã wuiã ŝwoiego.

V ktorego mieŝkawŝy trzy-nãfcie lat opuŝciwŝy tę czéść kroleŝtwã, ktora po mãtce ná niego przycho-dziłã, do Tãtãrŝkiewy ziemie zã rok wrocił ŝie. Iefŝcze *Bendegicz* (iáko kroynikã powieda, ktorey muŝimy wierzyć) dziad iego po oyuc

do^b pany ktorye sa przy Atyli bawili zo^ctali przy Aladaryku iáko przy to^m ktory^f o^dnak^z z narodu i^x neme^ukiego poŝo^l.

Хаба большую ча^{ст} *дзровь* зы^чли^вшую соб^ь м^ьль, Ты^e два Атылевы сынове ху^тю панова^нã побужоны ко^жды^f хоте^л на себе па^н-ство поŝ^ьти.

зобра^вшы тãды з обудву сторо^m великое во^ско положыли са о^бозо^m на пола^x сыка^mбре^fски^x, гд^ь д^чыни^вшы по^тка^нe та^k са великаã порãжака стала, и^ж вода в дунаю, поча^вшы о^т сыка^mбрыи а^ж до потã-цыи м^ьста на полы с кро^вю текла.

Таã би^tва трывала а^ж до па^нãцãтого днã а не пер^вe^m са скоⁿчы^лã а^ж бо^шпãã ча^{ст} постороⁿных жо^лнеро^b о^т *дзровь* побита была, Аладары^k в то^f бит^вe заби^t,

пер^вe^m выгра^л битвы хаба, на о^стãто^k будучы дãтры-ковы^m фортãльми порãжо^m з^ь ŝe^сtãдeca^t брато^b свои^x невлãстны^x сыно^b Атылевы^x, и з два^цã^тма па^тãма тисече^f *дзро*⁶, Которые с порãжи еше были позостали дтек^ь до кгрã-цыи до гоноры^дса цãсãра [...] своego

д которого ме^шка^вшы тры-нãцãть л^ьt, опу^стившы тую ча^{ст} короле^ства котораã по ма^тцã на него прыходила до тãтãр^ское земли за ро^k вер^ну^л са. Еше бã^н дãжгу³ iáко кро^f-ника поведа^ет^ь которо^f муси^m веры^т д^ьд^ь его по

<p>con tradit, penes quod fides sit) defunctus erat. Cuius extremo iam senio confecti consilio duxit uxorem ex gente Corosmanorum Scythiae vicina ortam. Ex qua duos suscepit filios Edemen et Ed. Qui memor fertilitatis regni Hungariae saepe filios admonebat, ut, dum per aetatem liceret, Hungariam repeterent. Cuius admonitionem posterorum postea observarunt, nam a morte Athilae post annum circiter trecentessimum Hunni ex Scythia magno exercitu reversi Hungariam secundo occupavere. Is Chaba non ita diu in Scythia vivens fato concessit.</p>	<p>był żyw. Zá ktorego, iuž bárzo stárego, ráda poiął był żonę z narodu Korosmánow, z ktorą miał dwu synow, Edemená i Edá.</p>	<p>ω^тцу былъ жы^в за которо^г вжо велми старого радою поналъ бы^л жону з народу коро^сmano^в с которою мѣлъ дву сыновъ эдэмэна и эда,</p>
<p>Non desunt autores, qui a chronico dissentientes de Hunnico post Athilae mortem in Pannonia imperio usque Mauricii imperatoris fere tempora meminerint. Non tamen est instituti nostri historiam ultra Athilae mortem in praesentia producere ...</p>	<p>Ktory pámiethaiąc ná obfitość ziemie Węgierskiej, częstokroć syny swoie nápominał, áby gdy dorostał, Węgierkiej ziemie zásię dostawáli. Ktoremu nápominańniu potomkowie dofyć czynili, bo po smierci Atylowey w trzytá lat <i>Węgrowie s Tátárskiej ziemie</i> z nowu wyszedłszy po wtore ziemie Węgierką byli posiedli. Ten Chaba niedługo w Tátárskiej ziemi będąc żyw, vmárl.</p>	<p>Которы^с паметаючы на ѡбѣито^{ст} земли ѡгорьскои ча^{ст}окро^ть сыны свои напомина^л, абы коли до^росту^т ѡгорское земли ѡпа^т доставали. Которому напомина^ю потомкове его потомъ досы^ть чынили, бо по смерти Атылево^с 8 трыста лѣ^т ѡгро^ве с тата^рско^е зе^мли знову выше^шы повторе зе^мли ѡгорскую были посѣли, Тотъ хаба недо^лго в тата^рско^и земли будучы живъ ѡмер^с,</p>
	<p>Niektorzy co fie s kroyniką Węgierką nie zgadzaią, powiedaią, iż po smierci Atyle <i>Węgrowie w Pannoniey, to iest, w tej ziemi, ktorą teraz Węgierką zowiemy</i>, pánowáli áż do czáfu Maurycego Cefárzá. Wfsákże poniewazem ia nic dáley pifać ná ten czás nie vmyflił, iedno do ...</p>	<p>Нѣкоторые што са с кро^иникою ѡгорскою не згожа^ют^ь, поведая^т и^ж по смерти Атыли ѡгро^ве в па^нон^ньи то е^{ст} в то^с зе^мли которую тене^п ѡг^рскою зовемо пановали а^ж до ча^су ма^рыцого цэсара, Ведъже поневаже^м а ничего дале^с писа^ти на то^т ча^с не ѡмыслил ѡдно до ...</p>

Jak wszelka rekonstrukcja, nasza też zawiera w sobie pewien element niepewności. Na przykład rekonstrukcja *нине* > *dzifiaty* w pierwszym zdaniu (ponieważ przysłówek *нине* nie spotyka się więcej w tekście) polega na tym, że utworzony od niego przymiotnik *нине^ини^с* figuruje zawsze na miejscu polskiego *dzifieyŝy* (a^ж по *нине^ини^с* день 212₁₇₋₁₈ < áż po *dzifieyŝy* dzień G 2₁₈, *нине^инего* д^на 189₂₄, 190₂₁, 192₁₃, 212₂₄, < *dzifieyŝego* д^ня С 7₈₋₉, С 8₁₅₋₁₆, D 2_{v2-3}, H 3₁₁). Nie ma też pewności co do słuszności rekonstrukcji *коли* > *gdy*, ponieważ na paralelnym odcinku tekstów białoruskie *коли* 17 razy stoi na miejscu polskiego *gdy*, ale 8 razy na miejscu polskiego *kiedy*.

Z drugiej zaś strony nasza rekonstrukcja w pewnych swoich fragmentach jest sprawdzalna. Karty bowiem H 8 i I 1 zostały wyrwane z unikatu kórnickiego niezupełnie „rzetelnie”: na stronach H 8v i I 1v w niektórych miejscach

zachowały się jedna lub dwie litery w końcu wierszy. Jeżeli zrekonstruowany przez nas tekst podzielić na strony i wiersze według druku krakowskiego z 1574 r., to nasz tekst bez żadnych trudności można ułożyć tak, żeby zachowane litery znalazły się na właściwym miejscu. Por. (zachowane litery lub znaki uwydatniamy tłustym drukiem):

[H 8v:]

Hiftorya o Atyli

fmiercią ná dwadzieścia dni Kometę ku wschodowi Słońcá widziano. Ná to powiedáią, iż niekatora niewiáftá wiefcza, Atylá gdy ná zad ciągnął z Włoch do Węgierfkiej ziemie ná przeprowadzeniu przez rzekę Likus między Rety á Windelikami ciekącą, przyechawfszy do niego ná koniu trzy kroć iádowitym á pełnym gniewu głosem rzeklá: Ná zad, Atylo.

Kápitulá xvij.

Po fmierci Krolá Atyle dwa włafne fynowie, niewłafne fyny sercem i męftwem dáleko przechodzące (ieden Chaba z Herry chy, Honoriusá greckiego Cefárzá dzie wki, á drugi Aladaryk z Kreinhilce, kfiążęcia bawarkiego dziewki vro dzony) wiedli fpor s sobą o páńftwo. Detryk Weroneńczyk, który fioftrzeni- cę Atylową zá sobą miał, o którym była wyżfzey wzmiánka, Hetman woj- fká Atylowego z infzymi Niemiecki- mi i drugich poftrotnych narodow pány, ktore fie przy Atyli bawili, zoftáli przy Aladaryku iáko przy tym, który iednák z narodu

[I 1v:]

Hiftorya o Atyli

wrocił fie. Iefzcze Bendegicz (iáko kroyniká powieda, ktorey mušimy wie- rzyć) dziad iego po oycu był żyw. Zá ktorego, iuż bárzo ftárego, rádá poiał był żonę z narodu Korofmánow, z którą miał dwu fynow, Edemená i Edá.

Ktory pámięthaiąc ná obfitość ziemie Węgierskiej, częftokroć fyny fwoie nápominał, áby gdy dorofłá, Węgierfkiej ziemie záfię dostawali.

Ktoremu nápominániu potomkowie do- fyc czynili, bo po fmierci Atylowey w trzyftá lat Węgrowie s Tátárskiej ziemie z nowu wyżsedfszy po wtore ziemię Węgierską byli poſiedli.

Ten Chaba niedługo w Tátárskiej ziemi będąc żyw, vmárł.

Niektorzy co fie s kroyniká Węgier- fką nie zgadzáią, powiedáią, iż **po** fmierci Atyle Węgrowie w Panno- nieny, to iefł, w tey ziemi, którą **teraz** Węgierską zowiemy, pánowáli áż do czáfu Maurycego Cefárzá. Wfákże poniewa zem ia nic dáley piſać ná ten czás nie vmyflił, iedno do fmierci

Aleksander Brückner w swoim czasie zarzucał nadmierną literalność nie tylko białoruskiemu tłumaczowi wovec tekstu polskiego, ale też Cyprianowi Bazylikowi wobec pierwowzoru łacińskiego (Brückner 1886: 381). Jednak – jak wynika z naszej rekonstrukcji – Cyprian Bazylik dokonał jednej istotnej zmiany redaktorskiej: po wprowadzeniu do tekstu na początku objaśnień typu *Hunnowie*, *ábo iák ich dziſſiy poſpolicie zowá, Węgrowie; wielkie mnoſtwo Hunnow ábo*

Węgrow; w Pánnoniei, to iest w tym kráiu, który teraz Węgierskim zowiemy pisze on dalej wszędzie o Węgrach zamiast o Hunach i o ziemi Węgierskiej zamiast o Pannonii. Można by powiedzieć, że Cyprian Bazylk koryguje niekonsekwencję Miklósa Oláha, który starał się jeszcze odróżnić dawnych Hunów od Węgrów, ale nie zawsze to mu się udawało. W ten sposób Cyprian Bazylk z króla Hunów Attyli uczynił „króla węgierskiego”.

Literatura

- Atylja 1580 – *Исторыя о Атыли короуи Згорьскомъ*. – Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Rękopis nr 94, s. 173–224.
- Bazylk 1574 – [Karta tytułowa:] *Historia spraw Atyle Króla Węgier-//skiego. Z Łacińskiego języka na Polski przelożona przez Cypriana Bazylkã*. [Na ostatniej karcie:] W Krakowie // Drukował Maciej Wirzbięta // *Typograph Ze° S. M. Ro//ku Páńskiego*, // 1574.
- Brückner 1886 – A. BRÜCKNER, Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen: Archiv für slavische Philologie 9, 345–391.
- Estreicher XIV – Karol ESTREICHER, Bibliografia polska XIV. Kraków 1896.
- Graciotti 1973 – Sante GRACIOTTI, L'«Athila» di Miklós Oláh fra la tradizione italiana e le filiazioni slave: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. A cura di VITTORE BRANCA. Firenze, 275–316.
- Krzyżanowski 1926 – Julian KRZYŻANOWSKI, Romans pseudohistoryczny w Polsce wieku XVI. Kraków [= Prace Historyczno-Literackie 25].
- Krzyżanowski 1962 – Julian KRZYŻANOWSKI, Romans polski wieku XVI. Warszawa.
- Maciejowski I–III – Wacław Aleksander MACIEJOWSKI, Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830 I–III. Kraków 1851–1852.
- Olahus 1938 – Nicolaus OLAHUS, Hungaria – Athila. Ediderunt Colomannus EPERJESSY et Ladislaus JUHÁSZ (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum IOSEPHO FÖGEL Moderante. Redigit Ladislaus JUHÁSZ, Saeculum XVI). Budapest.
- Piekarski I – Kazimierz PIEKARSKI, Katalog Biblioteki Kórnickiej. Tom I: Polonica XVI-go wieku. Kraków 1929.
- Polonica Typographica XI – Polonica Typographica saeculi sedecimi – Tłocznie polskie XVI stulecia. Monografie i podobizny zasobów drukarskich. Fasc. XI: Maciej i Paweł Wirzbiętowie, Kraków 1557/7–1609. Opracowała Ałodia KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981.
- Reczek 1968 – Stefan RECZEK, Podręczny słownik dawnej polszczyzny. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SIXVIw. – Słownik polszczyzny XVI wieku pod red. M. R. MAYENOWEJ I–. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1966–.
- Ślaski 1977 – Jan ŚLASKI, Literatura staropolska a literatura starowęgierska: Literatura staropolska w kontekście europejskim. Wrocław, 169–199.
- Veselovskij 1888 – A. H. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повѣсти (= Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности, т. 44, № 3). Санктъ-Петербургъ.
- Wierzbowski I–III – Teodor WIERZBOWSKI, Bibliographia Polonica XV ac XVI saeculorum. T. I–III. Kraków 1889–1994.
- Zoltán 1996 – András ZOLTÁN, Z węgiersko-polsko-białoruskich związków kulturalnych („Athila” M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim): Acta Polono-Ruthenica I. Olsztyn, 427–435.
- Zoltán 1999 – A. Золтан, Венгерский вклад в книжную культуру Великого княжества Литовского эпохи Ренессанса (Athila M. Олаха в польском и старобелорусском переводе): Мартинас Мажвидас и духовная культура Великого княжества Литовского XVI века. Ред. коллегия: Ю. Будрайтис, С. Жукас, Д. Куолис, Ю. Лабынцев, В. Топоров, Л. Щавинская. Вильнюс–Москва, 72–92.